

Anna Stefan <https://orcid.org/0000-0001-6152-4164>

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Słowiańskiej, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź
e-mail: anna.stefan@uni.lodz.pl

DIALEKTY SŁOWEŃSKIE A ZRÓŻNICOWANIE SOCJALNE JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO

SLOVENIAN DIALECTS AND THE SOCIAL DIVERSITY OF THE SLOVENIAN LANGUAGE

Słowa kluczowe: warianty językowe, język literacki, dialekt, regiolekt, język słoweński
Keywords: language varieties, literary language, dialect, regiolect, Slovenian language

Streszczenie

Język słoweński jest jednym z najmniejszych języków Słowiańszczyzny pod względem liczby użytkowników i dodatkowo cechuje go silne zróżnicowanie socjalne. Występuje w nim wariant literacki (sł. *slovenski knjižni jezik*), który różnicuje język pisany (sł. *knjižna zborna zvrst*) i język mówiony (sł. *njižna pogovorna zvrst*). Obok wariantu literackiego istnieje nieliteracka odmiana języka (sł. *neknjižni pogovorni jezik*), którą stanowią warianty regionalne (sł. *pokrajinski pogovorni jeziki*) oraz dialekty (sł. *narečja*). Wśród nich wyróżniamy siedem głównych grup: karyńckie (sł. *koroška*), przymorskie (sł. *primorska*), rowtarskie (sł. *rovatarska*), goreńskie (sł. *gorenjska*), doleńskie (sł. *dolenjska*), styryjskie (sł. *štajerska*) i panońskie (sł. *panonska*). Artykuł rozpoczyna krótki rys historyczny oraz opis poszczególnych wariantów języka słoweńskiego. Jest to potrzebne, aby zrozumieć fenomen słoweńskiego zróżnicowania socjalnego oraz pokazać w nim miejsce dialektów. Głównym celem jest charakterystyka poszczególnych dialektów słoweńskich pod względem wybranych cech swoistych.

Abstract

The Slovenian language is one of the smallest Slavic languages in terms of the number of speakers and it is additionally characterized by strong social differentiation. It has a literary variant (*slovenski knjižni jezik*), which differentiates the written language (*knjižna zborna zvrst*) and the spoken language (*knjižna pogovorna zvrst*). In addition to the literary variant, there is a non-literary variant of the language (*neknjižni jezik*), comprising regional variants (*pokrajinski pogovorni jeziki*) and dialects (*narečja*). Among them, seven main groups can be distinguished: Carinthian (*koroška*), Littoral (*primorska*), Rovte (*rovatarska*), Upper Carniolan (*gorenjska*), Lower Carniolan (*dolenjska*), Styrian (*štajerska*) and Pannonian (*panonska*). The article begins with a brief historical outline and a description of the different variants of Slovenian. This is needed to understand the phenomenon of Slovenian social differentiation and to show the place of dialects in it. The main objective is to characterise the individual Slovenian dialects in terms of their selected intrinsic features.

1. WPROWADZENIE

Problematyka odmian językowych języków etnicznych zajmuje ważne miejsce wśród zagadnień, którymi zajmuje się lingwistyka. Tematykę tę podejmowali badacze różnych języków już od dawna, wśród lingwistów słoweńskich należy wymienić Frana Ramovša [1935], Tineta Logara i Jakoba Riglera [1983], Jožeta Toporišiča [2004; 2008] czy Zinkę Zorko [2005]. Pod względem liczby użytkowników, język słoweński jest jednym z najmniejszych języków Słowiańszczyzny, a ponadto cechuje go silne zróżnicowanie socjalne. Występuje w nim wariant literacki (słń. *knjižni jezik*), który różnicuje język pisany (słń. *knjižna zborna zvrst*) i język mówiony (słń. *knjižna pogovorna zvrst*)¹. Obok wariantu literackiego istnieje nieliteracka odmiana języka (słń. *neknjižni pogovorni jezik*), którą stanowią warianty regionalne (słń. *pokrajinski pogovorni jeziki*) oraz dialekty (słń. *narečja*). Wśród nich wyróżniamy siedem głównych grup: karyńckie (słń. *koroška*), przy-morskie (słń. *primorska*), rowtarskie (słń. *rovatarska*), goreńskie (słń. *gorenjska*), doleńskie (słń. *dolenjska*), styryjskie (słń. *štajerska*) i panońskie (słń. *panonska*).

Inspiracją do podjęcia tego tematu są doświadczenia różnych zachowań językowych Słoweńców, zwłaszcza tych posługujących się dialektami. W kontakcie z dialektem uświadamiamy sobie bowiem istotę zróżnicowania słoweńszczyzny i konieczność funkcjonowania wersji standardowej. Artykuł rozpoczyna krótki rys historyczny oraz opis poszczególnych wariantów języka słoweńskiego. Jest to potrzebne, aby zrozumieć fenomen słoweńskiego zróżnicowania socjalnego oraz pokazać w nim miejsce dialektów. Głównym celem jest charakterystyka poszczególnych dialektów słoweńskich pod względem wybranych cech swoistych.

2. HISTORIA ROZWOJU JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO

2.1. Nie tylko duże zróżnicowanie socjalne słoweńszczyzny, ale cały proces jej kształtowania się, są uwarunkowane różnymi czynnikami historycznymi, politycznymi i kulturowymi. Wśród czynników geograficzno-historycznych należy podkreślić szczególne położenie geograficzne Słowenii, w odniesieniu do którego używa się określenia „na styku” – tak regionów, jak i kultur, ludów i języków, zarówno słowiańskich, jak i niesłowiańskich, które na nią w różnym czasie oddziaływały/oddziaływały.

Dla rozwoju literackiego języka słoweńskiego ogromne znaczenie miała działalność protestantów. Najważniejszym z nich był Primož Trubar, autor pierwszej

1 W języku polskim na określenie tych wariantów używa się opozycji: język pisany – mówiony lub form opisowych, tj. staranny, oficjalny język literacki oraz mówiony, potoczny język literacki (i takie określenia będą stosowane w tym tekście).

słoweńskiej książki drukowanej – *Katechizmu* (1550 r.). Marzeniem Trubara było, aby rozumieli go wszyscy Słoweńcy i Chorwaci, tj. Słowianie zamieszkujący te tereny. Dlatego:

[...] za podstawę stworzonego przez siebie języka wybrał najbardziej centralny język słoweński, który łączył w sobie elementy dwóch najobszerniejszych, centralnych słoweńskich dialektów i który jednocześnie był językiem największego słoweńskiego miasta, ówczesnego centrum administracyjnego Krainy, która miała wówczas najwięcej mieszkańców i była formalnym centrum kościoła narodowego, ponadto była centrum mieszczaństwa i kultury [Rigler, 1986, s. 29].

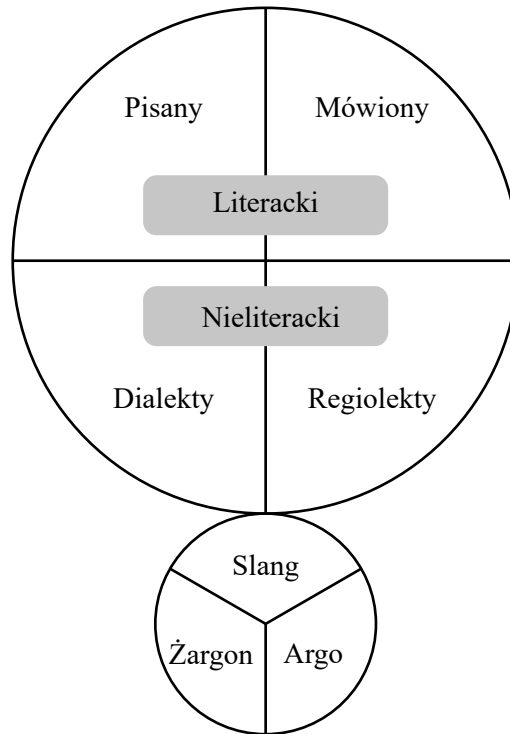
Od Krainy właśnie zyskał nazwę zaproponowany system językowy, który prawie do początku XIX w. opierał się na podstawach stworzonych przez Primoža Trubara.

Kolejne epoki – kontrreformacja i barok – to czas intensywnego rozwoju dialektów. Badacze dowodzą, że ówczesna mapa dialektalna byłaby właściwa dzisiejszej. Mottem pisarzy tego okresu były słowa: „Pišimo po šegi rodu, govorimo po šegi kraja”, które wskazywały na istotny już wtedy podział na język pisany i mówiony. Równocześnie na pozostałych ziemiach słoweńskich zaczęły rozwijać się kolejne warianty słoweńszczyzny – karyncki i wschodniostyryjski. Tym samym główne obszary słoweńskie, Kraina, Styria i Karyntia, miały swoje języki. Obok nich, na terenach przynależnych Węgrom, w pierwszej połowie XVIII w. zaczął się formować zupełnie niezależny drugi język literacki – język słoweński (*slovenski jezik*) prekmurskich Słoweńców, powstały na bazie dialektów prekmurskich i oparty na ortografii węgierskiej [Stefan, 2019, s. 340].

Druga połowa XVIII w. to także w Słowenii czas odrodzenia narodowego i powstawania gramatyk napisanych w różnych wariantach, co pozwoliło dostrzec pewne cechy wspólne dialektów, na ich podstawie dokonać reformy i ustalić postać nowożytnego języka literackiego [Kryzia, 2008, s. 65]. Reforma językowa była kompromisem między dialektami krańskim (protestancka podstawa), styryjskim (tzw. nowe formy) i karynckim (leksyka). Świadome i stanowcze przyjęcie nowych form i nowego alfabetu – gajicy – zapoczątkowało jedność słoweńskiego języka literackiego i dalszy jego rozwój. Do końca XIX w. język słoweński (w wariantcie centralnosłoweńskim) przystosowywał się do wszystkich sfer życia społecznego, a w użyciu doskonalił formę, wzbogacał słownictwo i uzupełniał terminologię naukową. Na początku XX w., kiedy powstało państwo jugosłowiańskie, zakończyła się wielowiekowa konkurencja z językiem niemieckim. Słoweńska świadomość językowa zajęła wszystkie grupy społeczne; język słoweński wprowadzono do urzędów i instytucji kulturalnych i stał się tym samym jedynym językiem głównej grupy społecznej.

2.2. O różnych społecznych odmianach języka mówimy wtedy, gdy uwzględniamy okoliczności komunikacji i uczestników, tj. kontekst sytuacyjny, wiek, pochodzenie, wykształcenie współmówcy/słuchacza. Główny podział słoweńskich wariantów językowych został oparty na opozycji język literacki – język nieliteracki. Jak podkreślił Kozma Ahačič, jeden z kodyfikatorów języka słoweńskiego, bogactwo gatunków społecznych rozumiane jest jako różnorodność języka słoweńskiego, a nie jako podział na język „poprawny” i „niepoprawny”. „Nie jest błędem, jeśli używamy różnych rodzajów języka słoweńskiego, ważne jest tylko, abyśmy wiedzieli, jak wybrać właściwe miejsce i odpowiedni czas dla naszych różnych języków słoweńskich” [Ahačič, 2018].

Podział wariantów języka słoweńskiego ilustruje dobrze rysunek 1.

RYSUNEK 1. Warianty języka słoweńskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie Žagar, 2009, s. 16.

Nadrzędny język literacki pełni funkcję reprezentatywną i jest wykorzystywany do komunikacji na całym terytorium Słowenii. Ze względu na okoliczności i współmówcę różnicuje dwa podtypy, tj. literacki język pisany i literacki język

mówiony. W *Gramatyce słoweńskiej* J. Toporišič² [2004, s. 15] zapisał, że „zborna oblika knjižnega jezika se uporablja skratka zmeraj takrat, ko je pred govorečim družbeno izoblikovan, tj. javen (oficialen) zbor poslušalcev, zlasti, če je ta zbor izobrazbeno, narečno ali tudi socialno neenak”. Najwyższy wariant języka słoweńskiego (słń. *knjižna zborna zvrst*) jest głównie językiem pisanym, najczęściej uprzednio przygotowanym w formie pisemnej i zaprezentowanym zbiorowemu odbiorcy.

Obok najwyższej odmiany w języku słoweńskim występuje odmiana mówiona – słń. *splošno* albo *knjižnopogovorni jezik*. Jest to wariant mniej restrykcyjny, używany w kontakcie nieformalnym, kiedy tekst – bez uprzedniego przygotowania – jest przedstawiany nie tak licznemu gronu odbiorców. Opiera się przede wszystkim na zwykłej, codziennej mowie (niemówiących dialektem) ludzi na całym słoweńskim obszarze, szczególnie zaś w Lublanie i jej okolicach. Nie daje się go tak łatwo rozgraniczyć jak np. wariantu najwyższego i dialektów, dlatego że zawiera elementy pierwszego i drugich [Stefan, 2020].

Użytkownik odmiany mówionej jest ten sam co w przypadku najwyższego języka literackiego, ale znajduje się on w innym kontekście sytuacyjnym. Nie jest to już relacja nadawca – pasywny, zbiorowy odbiorca, ale tradycyjna nadawca – odbiorca, którzy się zmieniają w tych rolach. Literacki język potoczny zazwyczaj jest tylko mówiony, bez uprzednio przygotowanego tekstu, czyli spontaniczny i swobodny. Nie jest on w użyciu w całej Słowenii, choć to właśnie ten wariant jest najodpowiedniejszy do porozumiewania się ludzi, którzy pochodzą z różnych obszarów dialektalnych. Na obszarze goreńsko-doleńskim, w okolicach Lublany, obserwuje się silne oddziaływanie tego wariantu, który skutecznie wypiera dialekty czy regiolekty i staje się obowiązującym standardowym wzorcem komunikacji.

Język nieliteracki dzieli się na dialekty geograficzne, tj. siedem lub osiem³ zespołów silnie zróżnicowanych dialektów (słń. *narečja*) oraz regionalne języki potoczne (słń. *pokrajinski pogovorni jeziki*). Wśród tych drugich należy wymienić regiolekty obejmujące swym zasięgiem obszary największych ośrodków miejskich, a więc centralnosłoweński albo krański z centrum w Lublanie (słń. *osrednjeslovenski*), południowostyryjski w okolicach Celja (słń. *južnoštajerski*), północnostyryjski w okolicach Mariboru, Ptuja (słń. *severnoštajerski*), przymorski wokół Novej Goricy, Triestu, Kopru, Postojnej (*primorski*), rowtarski wokół Škofji Loki (słń. *rovtarski*) oraz karyncki, przede wszystkim na obszarach austriackich, tuż przy granicy ze Słowenią (słń. *koroški*). W zasadach ortografii słoweńskiej czytamy, że „te odmiany językowe w większości wyrosły z dialektów w większych miastach. W porównaniu

2 Współcześni badacze, jak np. Andrej Skubic [2005], zwracają uwagę na to, że podział J. Toporišiča na język literacki i nieliteracki wymaga uaktualnienia, ale jest to osobny problem, niebędący tematem tego opracowania.

3 W zależności od sposobu klasyfikacji, wyróżnienia siedmiu lub ośmiu grup dialektalnych, zmienia się liczba dialektów. Ogólnie przyjmuje się, że jest ich około pięćdziesięciu.

z dialektami, słoweńskie języki miejskie są bliższe literackiemu językowi mówionemu, zwłaszcza pod względem słownictwa, składni czy akcentu” [SP, § 128].

Przy tym podstawowym podziale należy jeszcze wspomnieć o szczególnej grupie jednostek językowych używanych przez wyodrębnioną grupę ludzi w określonym kontekście komunikatywnym, zwanych w polskiej dialektologii gwarami środowiskowymi, a w terminologii słoweńskiej nazwanych (słń.) *interesne govorice*. Należą do nich slang (słń. *sleng*), żargon (słń. *žargon*) oraz języki ukryte (słń. *argo*) [Toporišič, 2004, s. 14]. Są to warianty neliterackie, używane tylko w sytuacjach nieformalnych i przez konkretną grupę ludzi.

3. ZRÓŻNICOWANIE DIALEKTALNE JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO

3.1. O silnym zróżnicowaniu dialektalnym świadczy słoweńskie powiedzenie „Vsaka vas ima svoj glas”⁴, próbujące zobrazować różnice w porozumiewaniu się mieszkańców nawet nieodległych wsi. To zróżnicowanie wynika z różnych uwarunkowań, które można podzielić na:

1) zewnątrzjęzykowe, m.in.:

- historyczne, np. wędrówki ludów, dwa kierunki migracji Słowian, kolonizacja;
- geograficzne, np. trudne ukształtowanie terenu (wysokie góry, bagna, lasy, rzeki);
- administracyjno-społeczne, m.in. podział administracyjny, podział kościelny, kontakt z ludami słowiańskimi i niesłowiańskimi;

2) wewnątrzjęzykowe, m.in.:

- na płaszczyźnie fonetycznej, np. rozwój długich i krótkich samogłosek, rozwój akcentu tonicznego i jakościowego;
- na płaszczyźnie morfologicznej, np. rodzaj nijaki, liczba podwójna;
- na płaszczyźnie leksykalnej, np. zapożyczanie słów.

Historyk języka słoweńskiego Fran Ramovš [1995], opisując pierwszy język Słowian na obszarze zachodnich Bałkanów i Alp, zwrócił uwagę, że już wtedy, wraz z rozwojem głównych dialektów: alpejskiego, kajkawskiego, sztokawskiego i raszkiego, w każdym z nich pojawiały się nowe, mniej liczne warianty. Wyjaśniał istotę zróżnicowania języka słoweńskiego w ten sposób:

Tako so tudi že v alpski slovanščini sproti s takimi novostmi, ki so splošno slovenske, nastajale tudi take, ki imajo v slovenščini sami le dialektičen značaj, t.j. od prvih dob slovenske naselitve v Alpah pa do danes se v alpski slovanščini vrše in so se vršili pojavi, ki

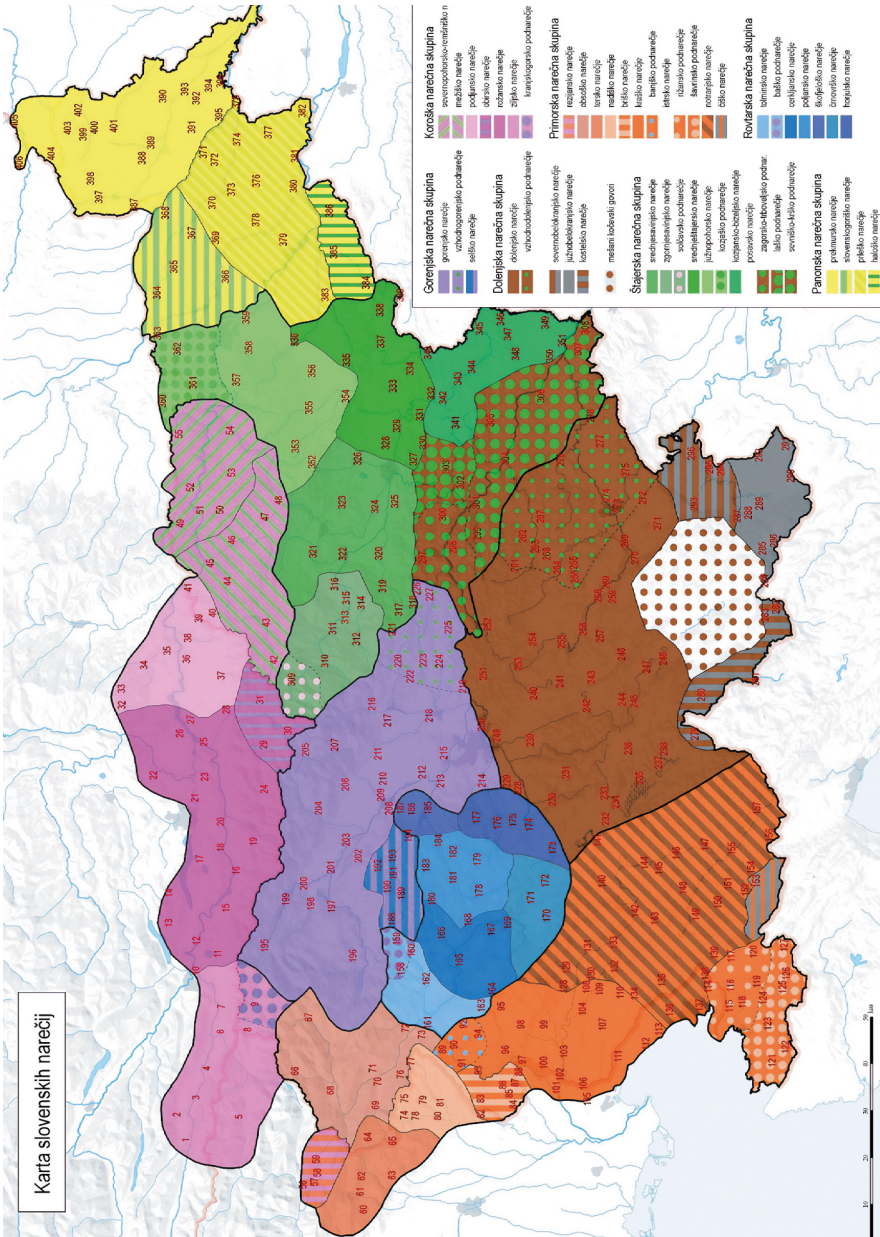
4 Znaczenie: ‘izraža, da se način govora razlikuje od kraja do kraja’ [SPSPI].

dajejo temu slovanskemu govoru posebno obliko, samosvoj značaj in samorodno izživljanje v izobraževanju novosti v razmerju lastnih dialektov [Ramovš, 1995, s. 59–60].

Słowiańszczyźnie alpejskiej szczególony charakter nadały sąsiadujące systemy językowe – niemiecki, furlański, włoski, a w Prekmurju węgierski. Wpływy te widoczne były tak w samej melodii mowy, rytmie, tempie, jak i systemie fonetycznym.

3.2. Początki zainteresowania dialektami słoweńskimi sięgają działalności protestantów i wspomnianego wcześniej P. Trubara, który wskazał sześć grup dialektów, znanych i dzisiaj (z wyjątkiem grupy rowtarskiej, którą wyróżniono później). Kolejni badacze albo kontynuowali ten podział, albo proponowali własny, np. Maks Pleteršnik przyjął podział na siedem grup, ale zmienił nazwę węgierskiego na panoński. Wszystkie te badania przyczyniły się do powstania w 1935 roku pierwszej mapy dialektów słoweńskich, której autorem był wspomniany F. Ramovš, i która jest właściwa stanowi współczesnemu. Uaktualnili ją w 1983 r. następcy Ramovša – J. Rigler i T. Logar. Najnowsza mapa dialektów słoweńskich jest rozbudowywana w ramach projektu SLA (Słoweński Atlas Lingwistyczny) i jest dostępna online⁵.

⁵ Aktywny link do strony jest dostępny pod adresem: https://www.reddit.com/r/LinguisticMaps/comments/d8rwb5/map_of_slovene_dialects/?rdt=57858

RYСУNEK 2. Mapa dialektów słoweńskich

Źródło: Karta slovenskih narečij z večjimi nasełji, 2016.

4. SŁOWEŃSKIE DIALEKTY

4.1. Grupa dialektalna obejmuje kilka dialektów lub gwar, jak wyjaśnił J. Toporišič: „Vsaka večja narečna ploskev je v resnici razdeljena še na več delov, pač po tem, kako se kje govori” [Toporišič, 1998, s. 51]. Różnice między poszczególnymi dialektami bywają znaczące, sami użytkownicy różnych dialektów wielokrotnie przytaczają przykłady nieporozumień, do których dochodzi, gdy każdy próbuje mówić swoim dialektem. Wtedy pojawia się przestrzeń dla standardowej słoweńszczyzny, wariantu, którego Słoweńcy nie uczą się w domu – pierwszym językiem (słń. *materni jezik*) jest właśnie dialekt, a literacką odmianę poznają najczęściej wraz z początkiem edukacji.

Cech różnicujących poszczególne dialekty i gwary jest wiele, ale w poszczególnych obszarach gramatycznych można wskazać kilka znaczących. Są to różnice:

- 1) fonetyczne, obejmujące system samogłoskowy – słoweńszczyzna zachowała iloczasy, ale długie samogłoski występują jedynie pod akcentem, w dialektach natomiast obserwuje się np. wzdłużanie krótkich samogłosek akcentowanych albo skracanie długich akcentowanych (np. w rowtarskich):
 - redukcja samogłosek nieakcentowanych pojawiła się już na początku rozwoju literackiego języka słoweńskiego; może być ilościowa, np. [sm] zamiast *sem* lub jakościowe [səm]; jest bardzo silna w wielu dialektach, zwłaszcza centralnych i dlatego została uwzględniona w mówionej odmianie języka literackiego;
 - akcent toniczny, czyli wypowiedzianie z zachowaniem tonu, melodii rosnącej lub opadającej; ten typ akcentu jest charakterystyczny tylko dla niektórych grup dialektalnych, a czasem nawet nie dla całej grupy, np. dialekty przy-morskie północne go zachowały, a w południowych zanikł;
- 2) morfologiczne, związane ze zmianami rodzajowymi rzeczowników, innymi typami deklinacyjnymi, zachowaniem lub niezachowaniem charakterystycznej dla słoweńszczyzny liczby podwójnej, np. jej zanik w dialekcie istryjskim lub kombinacja końcówek obu liczb, por. np. w dialektach styryjskich [sma ble] zamiast *sva bili*;
- 3) leksykalne, widoczne w zapożyczeniach z języków sąsiadujących.

4.2. Poniższy opis poszczególnych grup dialektalnych bazuje na opracowaniach F. Ramovša [1995], J. Toporišiča [2004] oraz dostępnej online interaktywnej mapie dialektów słoweńskich [*Interaktywna mapa dialektów słoweńskich*, b.r.].

Grupa dialektów karyntkich (oznaczona na mapie kolorem różowym) otrzymała nazwę po regionie Karyntia. Geograficznie większość terenów Karyntii znajduje się w Austrii; dialektami karyntkimi oprócz austriackich Słoweńców (od granicy ze Słowenią aż po Klagenfurt) posługują się mieszkańcy północnej Słowenii i Włoch (dialekt zylski). Zalicza się do tej grupy dialekty: zylski, rożański, podjuński, obirski, meżiszki i remszniszki. Wszystkie zachowały akcent toniczny (melodyczny,

rosnący i opadający), ponadto cechuje je system wokalny podobny do dialektów zachodnich, tak jak one mają dyftongi, w tym przypadku *ie* oraz *uo*. Do pozostałych cech wspólnych należą: zaokrąglenie samogłoski *a*, tzw. szwapanie, np. [je šva]⁶ zamiast *je šla*, przejście *lj* w *l*, spółgłoski tylnojęzykowe wymawiane mocno gardłowo, ponadto szteknięcie, czyli dodawanie przed zaimkami wskazującymi oraz przysłówkami zaczynającymi się na *t* dodatkowego [š], np. [šta] zamiast *ta*, por. jeszcze [ana miyna] zamiast *ena majhna*, [wnašwa] zamiast *našla*, [dool] zamiast *dovolj*. Ze względu na to, że używa się tych dialektów na pograniczu z Austrią, obecne są w nich liczne germanizmy, np. [durhcug] zamiast *prepih*.

Grupa dialektów przymorskich (oznaczona kolorem pomarańczowym) jest kolejną grupą graniczną, tym razem z Włochami. Do najważniejszych dialektów należą: na północy rezjański, przysoczański (przy górnym biegu rzeki Soczy), wenecko-słoweńskie: terski i nadiszki (głównie we Włoszech) oraz briszki w Słowenii, środkowe: kraski, istryjski i na południu notrański, który kiedyś należał do dialektów doleńskich i jest również pograniczny, ale wewnątrznie, pozostaje bowiem pod wpływami zarówno z Dolnej Krainy, jak i Przymorza. Ze względu na położenie dialekty te nie są jednorodne, północne zachowały akcent toniczny, kraski i notrański już nie, w dialekcie rezjańskim zaś zachowało się nosowe *o*. Przez bliski kontakt z językiem włoskim dialekty przymorskie są bardzo melodyjne i obfitują w romańskie zapożyczenia, np. [nona] zamiast *babica*, a także liczne zmiany w zakresie składni, np. różne od literackiego miejsce w zdaniu enklityk, por. np. [ankrat mama je pošjala] zamiast *enkrat je mama šla*. Różnią się od standardowego języka słoweńskiego także przejściem *o* w dyftong *uo*, np. [ponuoči] zamiast *ponoči*. Występuje tu też gardłowe [y] zamiast [g], np. [noya] zamiast *noga*, por. jeszcze np. [okuli] zamiast *okoli*, [tistin] zamiast *tistim*.

Grupa dialektów rowtarskich (oznaczona kolorem niebieskim) powstała na obszarze kolonizacji niemieckiej w wyniku mieszania języka niemieckiego i słoweńskiego. Wyróżnia się dialekty: tolminski, cerkliński, poliański, szkofieloski, czarnowerski i horjulski. Akcent jest przeważnie jakościowy, toniczny zachował dialekt horjulski. Większość dialektów tej grupy skraca długie *i* i *u*, np. [hiša] zamiast [híša]. Poprzez sąsiedztwo z grupą przymorską również tutaj występuje przejście *o* w dyftong *uo*, por. np. [kuoža] zamiast *koža*. Kontakt z dialektami goreńskim uwarunkował obecność redukcji samogłoskowej, np. [anm] zamiast *enemu*, [dost] zamiast *dosti*. Innymi cechami są m.in. akanie, np. [naga] zamiast *noga*, przejście samogłoski neutralnej *ə* w *o*, np. [pos] zamiast [pəs] oraz zanik *l* w pozycji pomiędzy dwiema samogłoskami (np. *bala* > *baa* 'bela'). Obecne są tu liczne germanizmy, np. [zabasat] zamiast *zadelati*.

6 W nawiasie kwadratowym podaję przykłady wymowy, natomiast zaraz po nich ich literackie odpowiedniki.

Grupa dialektów goreńskich (oznaczona kolorem fioletowym) wraz z dialektami doleńskimi stanowi centralne dialekty słoweńskie. Geograficznie obejmuje zasięgiem górzystą (górną) część Krainy (na północ od Lublany) i trzy dialekty: goreński, wschodniogoreński i selszki. Goreńszczyzna ma osiem monoftongicznych akcentowanych samogłosek – tyle, ile język literacki. Do cech ogólnych należą: trzy systemy samogłoskowe (zależne od akcentu i iloczasu), akcent toniczny (z wyjątkiem dialektu wschodniogoreńskiego, w którym całkowicie zanikł), ukanie przed akcentem, akanie po akcencie, częste akcentowanie wygłosowe (oksytoneza), a także bardzo silna redukcja nieakcentowanych samogłosek, tzw. słń. *samoglasniški upad*, por. np. *anga* zamiast *enega*, zamiany jednych głosek końcowych w inne, np. *g* w *h*, *b* w *f*, np. *poh* zamiast *pod*, *zej* zamiast *zdaj*, *nmo* zamiast *njemu*, rzeczowniki rodzaju nijakiego zmieniają rodzaj na męski, por. np. [okən] zamiast *okno*.

Dialekty doleńskie (oznaczone kolorem brązowym) również są określane jako centralnosłoweńskie, obok dialektów goreńskich. W XVI w. były bardziej wpływowe niż goreńskie i dlatego to one stały się podstawą literackiego języka słoweńskiego⁷. Grupa ta, rozciągająca się na południe od Lublany, nie jest jednolita, dzieli się na dialekt doleński, wschodni-doleński, białokraińskie (północny i południowy) oraz kastelski. Na mapie zwraca uwagę osobna grupa dialektów na tym obszarze (oznaczona kolorem białym) – mieszane gwary koczewskie. Ich nazwa pochodzi od obszaru Koczewie, który znajduje się w Dolnej Krainie. Jože Toporišič wyodrębnił je i traktował jako osobną grupę (zwiększając tym samym liczbę głównych grup dialektalnych do ośmiu). Pierwotnie w ujęciu Ramovša były one zaliczane do dialektów doleńskich i tak są klasyfikowane najczęściej. Dialekty doleńskie w większości zachowały akcent toniczny i połączenia dwugłoskowe typu *ai*, *ie* i *uo*, por. np. [naiso] zamiast *neso*, [žie] zamiast *že*, [muogle] zamiast *mogla*, charakteryzują się także silną redukcją samogłosek nieakcentowanych, ukaniem i częściowym akaniem, por. np. [ankat] zamiast *enkrat*, [pojmo] zamiast *pojdimo*, [plunu] zamiast *polno*.

Dialekty styryjskie (oznaczone kolorem zielonym) składają się z dialektów północnostyryjskich: górnosawińskiego, środkowosawińskiego i południowopohorskiego, oraz południowostyryjskich: środkowostyryjskiego, kosańsko-bizelskiego i posawskiego. Na wschodzie graniczą z językiem chorwackim i jego wpływy są zauważalne, zwłaszcza w zapożyczeniach leksykalnych. Na tym obszarze zanikł akcent toniczny, występuje dyftong *ei*, np. [leita] zamiast *leta*. Wygłosowe *v* realizowane jest jako [f], np. [pet govorcef] zamiast *pet govorcev*. W standardowym języku słoweńskim wygłosowe *v* jest realizowane jako *u* niezgłoskotwórcze, nigdy jako *f*. Innymi zmianami fonetycznymi jest przedłużenie samogłosek *i* i *u*, np. [apriiła] zamiast *aprila*, [druuga] zamiast *druga*. Również tu silna jest redukcja samogłosek

⁷ Pisząc o języku Trubara, językoznawcy podają, że był on oparty na języku Lublany, która znajduje się na pograniczu Dolnej i Górnej Krainy.

nieacentowanych, por. np. [bla] zamiast *bila*, [nošga] zamiast *našega* wypowiedziane zmiękczonej *nj*, *lj* jako *n*, *l*, np. [svina] zamiast *svinja*. Charakterystyczną cechą mowy mieszkańców tego regionu jest ogromna liczba wtrąceń, wśród nich bardzo popularne [čuj], używane w różnych pozycjach w zdaniu. Widać tu także leksykalne wpływy germańskie, np. [cajt] zamiast *čas*, [fajn] zamiast *dober*.

Grupa dialektów panońskich (oznaczona na mapie kolorem żółtym), nazwana geograficznym imieniem regionu, składa się z czterech dialektów: prekmurskiego, prleszkiego, haloskiego i goriciańskiego. Dialekt prekmurski przez dwa stulecia był podstawą literackiego języka prekmurskiego [Stefan, 2019]. Cechami wspólnymi dialektów panońskich są: dyftongizacja, zaokrąglenie samogłoski *u*, labializacja samogłoski *a*, przejście zmiękczonego *lj* (wszędzie) w *l*, końcowe *m* wszędzie przechodzi w *n*, por. np. *tü* zamiast *tu*, *sousidovij* zamiast *soseđovi*, *tan* zamiast *tam*.

4.3 Podział słoweńskiej przestrzeni na krainy historyczne jest od początku mocno zakorzeniony. Nazwy te są pozostałością po podziale administracyjnym byłych Austro-Węgier: Styria, Karyntia, Kraina (Górna, Wewnętrzna, Dolna), Goriška, Istria i Triest należały do austriackiej części imperium, a Prekmurje do węgierskiej. Większość tych nazw została wykorzystana do określenia grup dialektalnych, mimo że ich granice nie pokrywają się z granicami krain i państwa w sensie geograficznym. Powoduje to, że ludzie w wielu częściach Słowenii mogą odczuwać inną przynależność regionalną, niż nazywa się ich dialekt, por. np. mieszkańcy Ljutomera czy Ptuja mówią po perleszku, ale są Styryjczykami; w Ajdovščinie i Vipavie mówią dialektem rowtarskim, choć region ten należy do Przymorza itp.

Aby uświadomić sobie konkretne różnice między słoweńskimi dialektami, wystarczy przyrzeć się jednej wypowiedzi zapisanej w różnych dialektach [Žagar, 2007, s. 13–14]:

Standardowy język słoweński (pisany)	Dánes je biló v šoli za málico mleko. 'Dziś w szkole na drugie śniadanie było mleko.'
Mówiony język słoweński	[dánes je bló v šóli za málcó mléko]
Regiolekt lublański	[dônəs je bív v šól za málcó mlék]
Dialekt goreński (Bohinj)	[dônəs je bív v šól za málcó mlék]
Dialekt doleński (Ribnica)	[dønəs je blú v šúlə ze málcó mlájku]
Dialekt styryjski (Trbovlje)	[duónəs je bív v šúl za málcó mlek]
Dialekt karyncki (Prevalje)	[nəs je bvó v šóuli za máo ižino mliéko]
Dialekt przymorski (Nova Gorica)	[dønəs je bló v šúol za málcu mliéko]
Dialekt panoński (Murska Sobota)	[gnés je bilóu f šóuli za gjúžno mlejko]

Różnice między poszczególnymi grupami dialektów są duże; widać je przede wszystkim w zasobie fonetycznym, np. obecności dyftongów, redukcji samogłosek, akcencie oraz obecności obcego słownictwa. Oprócz wpływów sąsiadujących języków obserwuje się również wpływy wewnętrzne, tj. jednego dialektu na drugi.

5. PODSUMOWANIE

Duże zróżnicowanie dialektalne języka słoweńskiego (jeśli nie największe w całej Słowiańszczyźnie) jest wskazywane jako jego cecha charakterystyczna. To właśnie dialekt jest pierwszym (natywnym) językiem, którego Słowenci uczą się w domu; literacki język słoweński poznają wraz z początkiem edukacji. Jest on niezbędny do skutecznego porozumiewania się, ponieważ dialekty wykazują różnice na tyle poważne, że w niektórych przypadkach zrozumienie może być ograniczone. Przyczyną tak silnego zróżnicowania jest z jednej strony ukształtowanie terenu, którego charakterystyczną cechą są liczne doliny górskie i rozległe lasy, które w przeszłości utrudniały kontakty między poszczególnymi społecznościami, a z drugiej strony zasiedlanie terytorium Słowenii przez osadników posługujących się różnymi językami.

Podział dialektalny języka słoweńskiego opiera się na wielu różnicach – zarówno pozajęzykowych (geograficzno-historyczno-społecznych), jak i językowych. Czynniki językowe obejmują kontakt z językami spoza grupy słowiańskiej (przede wszystkim z włoskim i niemieckim), elementy prozodii i fonologii, jak np. zachowanie lub utrata akcentu tonicznego, redukcja samogłoskowa. W mniejszym stopniu obejmują także właściwości słowotwórcze, leksykalne i fleksyjne, jak np. zmiana rodzaju, różnice w użyciu liczby podwójnej, zapożyczenia czy szyk wyrazów w zdaniu.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

slń. – słoweński

Źródła

SP – *Slovenski pravopis*, 2001, <https://fran.si/134/slovenski-pravopis> (dostęp: 20.02.2023).

SPSPI – METERC Matej, 2020, *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov 2020*–, www.fran.si (dostęp: 29.06.2023).

BIBLIOGRAFIA

- AHAČIČ Kozma, 2018, Wywiad radiowy z dr. Kozmą Ahačičem, https://avdio.ognjisce.si/oddaja/mladoskop_2018_06_28_dr_Kozma_Ahacic_o_slovenscini (dostęp: 20.02.2023).
- Interaktywna mapa dialektów słoweńskich*, b.r., <https://narecja.si/> (dostęp: 20.02.2023).
- Karta slovenskih narečij z večjimi naselji*, 2016, https://fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf (dostęp: 20.02.2022).
- KRYZIA Władysław, 2008, *Słoweński, Słoweńcy, Słowenia. Zarys historii języka i kształtowania się świadomości narodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- LOGAR Tine, RIGLER Jakob, 1983, *Karta slovenskih narečij*, Univerzum, Ljubljana.
- RAMOVŠ Fran, 1935, *Karta slovenskih narečij v priročni izdaji*, Akademsko založba, Ljubljana.
- RAMOVŠ Fran, 1995, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, ZRC SAZU, Ljubljana.
- RIGLER Jakob, 1986, *O jeziku slovenskih reformatorjev*, w: F. Jakopin, red., *Razprave o slovenskem jeziku*, Slovenska Matica, Ljubljana, s. 17–39.
- SKUBIC Andrej, 2005, *Obrazi jezika*, Študentska založba, Ljubljana.
- STEFAN Anna, 2019, *Język słoweński i język prekmurski – przykłady języków na styku kultur*, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XLVII, s. 337–349.
- STEFAN Anna, 2020, *Wybrane różnice między pisaną i mówioną normą języka słoweńskiego*, w: A. Kołodziej, E. Tyszkowska-Kasprzak, M. Ślawska, A. Ursulenko, przy współpracy M. Stryszewskiej, A. Oleckiej, red., *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych IV*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław, s. 209–217.
- TOPORIŠIČ Jože, 2004, *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor.
- TOPORIŠIČ Jože, 2008, *Stilnost in zvrstnost*, Zbirka *Linguistica et philologica* 20, ZRC SAZU, Ljubljana.
- ZORKO Zinka, 2005, *Prekmursko narečje med Muro in Rabo na vseh jezikovnih ravninah primerjalno z današnjim nadnarečnim prekmurskim knjižnim jezikom*, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci.
- ŽAGAR France, 2009, *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*, Obzorja, Maribor.